

УДК 37.047, 373.549

М.І. ПІДДЯЧИЙ

м.Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В Україні, у зв'язку з загальноосвітніми тенденціями, проблема трудового виховання старшокласників у загальноосвітній школі, їх духовний, інтелектуальний, соціальний, інформаційно-технологічний, креативний базис набуває особливої ваги. Це зумовлює посилення не лише соціально-гуманітарного чинника в освіті, а й соціально орієнтованої, особистісно спрямованої освіти на оволодіння новітніми засобами та технологіями матеріального виробництва, на утвердження суспільних цінностей в умовах сучасної глобалізації освітнього простору. У цій ситуації і в якісному, і в кількісному параметрах суспільні й технологічні дисципліни мають підвищувати свій статус, налаштовуватись на виховання і освіченість людини духовно розвиненої і технологічно грамотної. Недоліки в трудовому вихованні в роки незалежної України стали однією з причин стихійного занепаду соціально-економічної сфери країни. Побудова системи трудового виховання не може спиратися лише на морально-етичні засади, бо цим вона відривається від сукупних виробничих відносин, від економічної структури суспільства. На сучасному етапі розвитку суспільства виховувати високоморальну особистість на фоні низького рівня економічного розвитку важко. Виховання ж в етико-педагогічному плані зводиться, як правило, до формування у старшокласників знань та певних морально-етичних установок. За межі виховання при цьому виводиться трудове навчання у відповідності з істинними інтересами старшокласників та суспільними і соціально-економічними потребами.

У нашій державі міжособистісні відносини складні, тому формування найкращих якостей кожної особистості відіграє надзвичайно важливу роль у вирішенні конфліктних ситуацій, які виникатимуть на певних етапах суспільного і соціально-економічного розвитку суспільства. Прогресивні

зміни у суспільній структурі, її життєдіяльності відбуватимуться лише на засадах покращення людських якостей, коли підрастаючі покоління підніматимуться на більш високий рівень «духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, креативності, освіченості, професіоналізму тощо» [3, с. 108-113]. На ролі освіти як потужної складової соціальної сфери, важливість розробки і застосування ефективних соціально-гуманітарних програм в навчально-виховних системах, спрямованих на формування елітарної особистості, наголошує І. А. Зязюн: «Громадське суспільство – це передусім його громадяни, їх духовний світ, система цінностей, ідей, смислів, якими вони керуються у ставленні один до одного і до суспільства в цілому, [...] долаючи жорстку усталену детерміністську схему залежності духовного життя від матеріальних процесів. І навчитися цьому можна, лише опанувавши соціально-гуманітарні програми системи освіти. Освіта завжди мала два спрямування – на людину і на професію» [6, с. 17-18]. У зв'язку з цим особливого значення набуває науково-практичне розв'язання проблеми трудового виховання старшокласників на навчальних базах загальноосвітніх навчальних закладів та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Розв'язання цієї проблеми потребує розробки та поетапного втілення загальнодержавної та регіональної концепцій стабілізації і відтворення продуктивних сил за рахунок учнівської молоді, а також концентрації зусиль не лише науковців, педагогів, психологів, філософів, соціологів, а й управлінців, інженерно-технічних та інших працівників різних галузей господарського комплексу.

Формування трудових якостей учнів має цілеспрямовано здійснюватись у загальноосвітній школі. Мета - створення умов старшокласникам для послідовного свідомого входження в систему трудових відносин, яка є однією з основних складових частин суспільних взаємовідносин, оскільки праця є системотвірним чинником процесу виховання, а трудове виховання є провідним. Виробництво і відтворення людського життя як історичний процес здійснюється, в кінцевому результаті,

як процес зміни поколінь. Формування особистості, соціалізація підростаючих поколінь в основному вирішується засобами виховання. Разом із тим слід зазначити, що соціалізація старшокласників передбачає «визначення суспільно-педагогічних вимірів та культурно-історичних форм цього процесу» [4].

Складовою частиною міжособистісних відносин є професійна діяльність. Під час співпраці на фаховому рівні та спілкуванні в побуті від рівня свідомості, духовності та професіоналізму особистостей залежатиме життєва атмосфера суспільства. Тому з початком професійної орієнтації, яка за допомогою комплексу психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів орієнтує учня на вибір професії, в сучасній загальноосвітній школі розпочинається надзвичайно важливий етап професійного самовизначення та побудова професійної кар'єри старшокласників. Про своє розуміння типології кар'єри висловились Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко: «[...] людей можна поділити на шість різних груп. Ці групи ми називаємо персональними типами і визначаємо їх як Реалістичні, Артистичні, Ділові, Інтелектуальні, Соціальні та Конвенціональні. Згадані вище класифікатори дозволять визначити в якій мірі ваші особливості близькі до кожного з типів особистості» [5, с. II-1].

Ще до прийняття рішення старшокласником та його батьками щодо вибору майбутньої професійно-трудової діяльності методична та психологічна служби повинні допомогти йому усвідомити себе суб'єктом конкретної професійної діяльності. Таке усвідомлення можливе через: діагностику та аналіз самооцінки індивідуально-психологічних якостей; порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста; усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети; «розгляд процесу професійного самовизначення як свідомого вибору професії у відповідності до істинних, а не уявних потреб та інтересів» [8].

Сучасна національна політика потребує перегляду всіх сукупних складових суспільних та соціально-економічних відносин, зокрема й реформування загальноосвітньої школи. Одним із напрямів реформування системи трудового виховання є відхід від абстрактно-освітньої схеми і «наближення виховання та навчання до реального життя в певному суспільному і соціально-економічному просторі та підвищення ефективності навчально-виховного процесу» [1]. Іншими словами – йдеться про динаміку духовного та освітньо-професійного рівня молоді, з одного боку, та поступове зростання її ролі в суспільстві, як взаємопов'язаних процесів, з другого.

На сучасному етапі розвитку суспільства потрібно вирішити ряд теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із удосконаленням системи трудового виховання. Слід підкреслити, що психологічний і педагогічний підходи до вирішенні проблеми трудового виховання старшокласників не відображають усіх можливостей розкриття їхніх здібностей у багатогранності життєвих проявів через обмеження віковими рамками [7]. Ряд визначних педагогів сучасності зробили надзвичайно важливий внесок у розробку загальної теорії виховання. Але теорія трудового виховання розглядалась ними головним чином у рамках навчально-виробничих і навчальних колективів, що не дозволяло створити цілісну систему виховання, яка охоплює основні життєві етапи розвитку і саморозвитку особистості в процесі її трудового творчого становлення.

Внутрішня діяльність освітнього закладу, з передбаченням кінцевого результату, формується за допомогою адміністраторів закладу, його вихователів та вчителів. Їхня взаємодія у створенні системи учіння та виховання надзвичайно важлива, оскільки вони знаходяться в процесі постійної співпраці, вибудовуючи відносини між навчальним закладом, учнями і їх родинами, соціумом. Теорія і практика сучасної загальноосвітньої школи мало звертає увагу на ці складові освітньої системи, хоча від їх співпраці залежить та виховна сила, без якої профільна школа є

«декорацією», яка закриває від непосвячених у даний навчально-виховний процес прогалину суспільного виховання. Завдання трудового виховання мають бути зрозумілими не лише педагогічному колективу, вихованцям і їх батькам, а й мати суспільну та соціально-економічну спрямованість, зрозумілу українському суспільству. Важливо, передусім, обґрунтувати і реалізувати на практиці довготривалий неперервний процес трудового виховання молоді на засадах духовності та професіоналізму майбутніх фахівців, які в майбутньому стануть запорукою передбачуваності поведінки особистості, громади, українського суспільства в цілому під час розв'язання міжособистісних та міжсуспільних проблемних ситуацій.

Виховні відносини є однією з провідних категорій соціології виховання. За їх допомогою вибудовуються системні параметри взаємодії між старшокласниками, між учнями і оточуючим середовищем, між членами певних субкультур, які готові до свідомої співпраці згідно з прийнятими в суспільстві ідейно-духовними, моральними, трудовими та іншими нормами. Одним із завдань виховного процесу є формування особисті з певними суспільними зв'язками, а не самодостатньо ізольованої від соціуму особистості. Зазначимо, що «вихователь» має налаштувати себе і старшокласників на взаємну активність, яка досягає мети при умові самоаналізу з боку старшокласників у напрямі засвоєння ними суспільно необхідних норм поведінки і професійно-трудова знань, умінь і навичок.

Кожна особистість входить до складу різних соціальних груп, – родини, умовного трудового колективу, територіальної групи, соціального прошарку тощо. Оскільки члени тієї чи іншої соціальної групи рано чи пізно вибувають з неї за віком, станом здоров'я чи за інших обставин, відбувається оновлення цих груп. Старшокласники за віком, через відсутність необхідної загальноосвітньої і професійної підготовки, ще не можуть стати повноправними членами соціальних груп і відповідно мати самостійні джерела і засоби існування. Зважаючи на це, їх потрібно розглядати як потенційних кандидатів у члени певних соціальних груп, а тому трудове

виховання старшокласників у загальноосвітній школі має розглядатися як частина системи соціальних відносин, яке здійснює підготовку членів суспільних, соціальних прошарків, громадян країни з певними обов'язками, правами тощо.

Структура трудових виховних відносин не повинна зводитись лише до гносеологічного аспекту, бо тоді вона втратить цілісне бачення розвитку сукупних суспільних відносин. Системний підхід допомагає виокремити ієрархію зв'язків, виділяючи провідний блок в системі трудових виховних відносин, та визначаючи основні протиріччя в системі трудового виховання. Основними суспільними і соціально-економічними протиріччями у напрямі трудового виховання старшокласників є розбіжність між нормативними і реальними виховними відношеннями. Під нормативним виховним відношенням розуміється система виховних цілей, яка відповідає об'єктивним вимогам тієї чи іншої суспільної і суспільно-економічної структури на певному етапі її історичного розвитку. В умовах різких перепадів суспільно-економічного розвитку, його революційних перетворень розбіжності між нормативним і реальним виховними відношеннями можуть бути доволі великими, оскільки формування нормативного виховного відношення, а тим більше нормативної системи виховних цілей доволі складний і суперечливий процес, який в силу тих чи інших обставин історичного розвитку може запізнюватись, залежно від об'єктивних вимог суспільного і соціально-економічного поступу.

Наступним протиріччям системи трудових виховних відносин є протиріччя між суспільно визнаними цілями і завданнями трудового виховання старшокласників та їх суб'єктивними реакціями. В умовах динаміки суспільного розвитку і накопичення при цьому стресових ситуацій таке протиріччя може стати визначальним на певному відрізку часу. Але зводити проблему тільки до цього не можна, бо розвиток протиріч між нормативним і реальним виховним відношенням, надмірне зростання одного

із блоків в структурі трудових виховних відносин можуть призвести до кризових ситуацій.

Однією з якісних складових становлення суспільства є соціальні регулятори людської поведінки і діяльності. За своєю сутністю таким регулятором виступає вся система суспільних відносин, яку кожне покоління отримує в готовому вигляді. У суспільстві є певні цінності, норми, правила поведінки в різноманітних ситуаціях, є заборони, санкції на порушення норм, механізми культури, що впливають на розум та почуття, забезпечують прийняття більшістю людей того ладу, в якому вони живуть. Все це відноситься до соціальних регуляторів поведінки особистості.

Трудове виховання старшокласників посідає ключове місце в налагодженні майбутніх економічних відносин, хоч вони не забезпечують всіх потреб у різноманітності життєвих ситуацій, не визначають всіх механізмів їх соціального регулювання. Не можна розраховувати на кардинальні зміни економічних структур, бо рівень їх змін залежить від «системи соціальних регуляторів» [2], а зміни в економічних відносинах самі по собі включають зміни усєї системи соціальних регуляторів. Так, наприклад, свого часу індустріалізація примусила мільйони селян стати промисловими робітниками, при цьому соціальна структура суспільства змінювалась дуже швидко, тоді як зміна соціальних регуляторів особистісної діяльності та поведінки відбувалися досить повільно. Адже ці регулятори не формуються довільно: зміни в продуктивних силах – це завжди зміни самої людини, типу людської особистості. Визріла для змін особистість у всій повноті її соціокультурних характеристик – відповідно відкривається простір і для змін усєї системи соціальних відносин, а отже, і відповідних регуляторів особистісної поведінки. Не визріла – зміни загальмовуються.

При побудові системи трудового виховання старшокласників слід врахувати, що для сучасного українського суспільства характерні чисельні маргінальні прошарки, до того ж ситуація ускладнюється через значну територіальну неоднорідність населення. Поведінка маргінальних прошарків

вже не вписується в рамки системи соціального регулювання, а, відповідно, вона не вписується і в рамки системи трудового виховання, що тільки формується на нових засадах. Такі люди житимуть водночас у двох світах, не будучи повністю адаптованими до жодного з них. Їхня інтеграція ускладнюватиметься, їхня свідомість роздвоюватиметься, вони легко губитимуть орієнтири, стануть зручним об'єктом політичного маніпулювання, звертатимуть на шлях асоціальної поведінки, вдаватимуться до агресивності або поринатимуть в соціальну апатію.

Підсумовуючи слід зазначити, що забезпечення динаміки суспільних відносин та соціально-економічного розвитку України можливе за умови розкриття сутності сучасного державотворення і створення освітньо-науковими засобами відповідного йому цивілізаційно-професійного потенціалу. Під час реалізації цього завдання особливого значення набуває розв'язання проблеми трудового виховання старшокласників. Старшокласники, які в майбутньому стануть фахівцями, здатними до роботи в нових умовах, відповідно до сучасних завдань суспільного буття та соціально-економічного розвитку країни, орієнтуватимуться як на внутрішні, так і на зовнішні відносини. Відповідно зміст освіти в загальноосвітній школі, її можливості як початкової у становленні професійної майстерності повинні відповідати вимогам сьогодення у напрямі підготовки старшокласників до процесів входження і адаптації в систему міжособистісних і трудових відносин. При цьому загальноосвітня школа має удосконалювати і розвивати особистісні якості старшокласників і орієнтувати їх на подальшу підготовку в системі неперервної освіти у напрямі роботи з агросировинними суспільствами й економіками, заснованими на ресурсодобувному капіталі; науково-технологічними й індустріально-промисловими, заснованими на індустріально-промисловому капіталі; інформаційно-комунікаційними суспільствами з надмобільною торгово-фінансовою економікою, що управляється капіталом знань, інтелекту; ідейно та духовно інтегрованими суспільствами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
2. *Батышев С. Я.* Научная организация учебно-воспитательного процесса / С. Я. Батышев. – М.: Высш. шк., 1972. – 344 с.
3. *Бех І. Д.* Виховання особистості: сходження до духовності: наук видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
4. *Головатий М. Ф.* Соціологія молоді: курс лекцій / Микола Федорович Головатий; Міжрегіон. акад. управління персоналом. – К.: МАУП, 2006. – 304 с.
5. *Закатнов Д. О.* Довідник професій / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко. – К.: Укр. книга, 1999. – 312 с.
6. *Зязюн І. А.* Духовні чинники елітарної особистості // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжн. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання / Іван Зязюн. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2005. – С. 5-19.
7. *Калініченко Н. А.* Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ століття): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Калініченко Надія Андріївна – К., 2008. – 510 с.
8. *Павлютенков Е. М.* Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе / Е. М. Павлютенков. – Владивосток: Университет, 1990. – 174 с.

АНОТАЦІЇ

Піддячий М. І. Теоретичні засади трудового виховання старшокласників. – Рукопис.

Здійснено аналіз накопиченого досвіду і сучасного стану трудового виховання старшокласників. Обґрунтовано теоретичні засади трудового виховання старшокласників і його складові. Розроблено механізм формування цінностей для досягнення більш високого особистісного рівня

духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, креативності, освіченості з метою прогресивних змін у суспільній і соціально-економічній структурі, покращенні її життєдіяльності.

Ключові слова: трудове виховання, формування, готовність, професійна орієнтація, креативність, соціалізація, розвиток, технології.

Поддячий Н. И. Теоретические принципы трудового воспитания старшекласников. - Рукопись.

Осуществлен анализ накопленного опыта и современного состояния трудового воспитания старшекласников. Обоснованно теоретические принципы трудового воспитания старшекласников и его составляющие. Разработан механизм формирования ценностей для достижения высшего личностного уровня духовного и физического развития, идейной убежденности и нравственности, креативности, образованности с целью прогрессивных изменений в общественной и социально-экономической структуре, улучшении ее жизнедеятельности.

Ключевые слова: трудовое воспитание, формирование, готовность, профессиональная ориентация, креативность, социализация, развитие, технологии.

Piddyachyy M. I. Teoretichni is principles of labor education of senior pupils. It is Manuscript.

The analysis of the accumulated experience and modern state of labor education of senior pupils is carried out. Grounded theoretical principles of labor education of senior pupils and his constituents. The mechanism of forming of values is developed for achievement of higher personality level of spiritual and physical development, ideological conviction and morality, kreativnosti, to form with the purpose of progressive changes in a public and socio-economic structure, improvement of its vital functions.

Keywords: labor education, forming, readiness, professional orientation, kreativnist', socialization, development, technologies.